

կը փոփոխեն , իսկ ստախոսին ամէն բանը փոփոխական և անստոյգ է :

Բուն ստախոսներուն որչափ աւելի ծանր գայ այս հատուածը , այնչափ աւելի այս նիւթիս վրայ աղէկ գրուելուն նշան կը սեպեմ . վասն զի ո՞ր պակասաւորը ախորժելով իր ախտին պատմութիւնը լսած ունի : Իսկ թէ որ այն դժբաղդ ստախոսները՝ խղճմտանքով և ուղիղ դատմամբ գրածիս վրայ առանց կրից դատաստան ընելով , բերած պատճառներուս և ըրած ազդարարութեանցս իրաւունք տան ու ՚ի լաւն յորդորուն՝ բարւոյն նախանձ բերելով , նախ Բստուծմէ իրենց խղճմտանքին մէջ , երկրորդ նաև մարդիկներէն իրենց արդար գովեստը կ'ընդունին . ինչպէս այս է գրութեանս ալ ակնկալութիւնն ու ճշմարիտ նպատակը :

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Զուիցերիոյ համառօտ պատմաբանը :

Պատմութիւնը ինչպէս որ սովորաբար կը կարծուի , պարզ պատահական դիպուածոց շարք մը չէ , հապա՛ Վախախնամութեան յաւիտենական օրինացը անվրիպելի գործն է , տիեզերաց մէջ նոյն օրինաց ազդեցութեամբը տեսնուած բարեկարգութեանը ամենաւին համաձայն : Պատմութեան իմաստասիրութիւնը կը սորվեցնէ մեզի թէ Վախախնամութիւնը ինչ կերպով մարդկային մեծամեծ կրից յուզմունքները և անոնցմէ պատճառած յեղափոխութիւնները իր դիտած միակ վախճանին կը ծառայեցնէ , որ է մարդկային ընկերութեան կրօնական , բարոյական ու քաղաքական յառաջացումը , այս է մէկ խօսքով . () արգացումն մարդոյն : Ինոր համար ո՞ւր է իցէ ազգի մը պատմութիւնը ձեռք առնելու ըլլանք , յայտնապէս կը տեսնենք որ ՚ի ծագ-

մանէ իւրմէ իր բնաւորութեանը համեմատ միջոցներով սոյն վախճանին կը դիմէ , որով իմաստասիրութեան առջև ազգաց պատմութեան մէջ աւելորդ դիպուած մըն ալ չկայ և թէ ազգերը իրենց սկիզբէն որոշեալ տարերաց ՚ի միջուգընթացութեամբը դէպ ՚ի այն վարդացումն կը դիմեն , կամ թէ աւելի պարզ ըսելով՝ ազգին վրայ եղած այլ և այլ փոփոխութիւնները միշտ դէպ ՚ի այս վախճանին կը տանին ազգը : Ինոր հող անձ մը այս ուղիղ անդրադարձութիւնները կ'ընէ պատմութեան ոգւոյն վրայօքը . սակայն ազգի մը պատմութիւնը բաց ասկէց ուրիշ բարոյական օգտակարութիւններ ալ ունի , որով իւրաքանչիւր ազգի ու իւրաքանչիւր անձանց վրայ խօսելով՝ առաքինութեան յաւիտենական ճշմարտութեանը անժխտելի վկայ և միանգամայն խրախուսող կ'ըլլայ . և անոր համար թէ որ առջի տեսութեամբ գրուած պատմութիւնները ազգաց մէջ իմաստասէրներ կը կազմէնէ , այս վերջինով գրուածները առաքինի ու հայրենասէր քաղաքացիներ կը հանեն . այս տեսութեամբ պատմութիւնը փառաւոր ու նուիրական պաշտօն մը ունի քաղաքական ընկերութեան մէջ , միայն թէ այս սրբազան պաշտօնիս յանձնառուները ամենայն պարտուպատշաճ երկիւղածութիւնը բանեցընեն : Եւս մտածութիւններով յորդորեալ մենք ալ , կ'ուզենք պատմութեան ճաշակ մը ընծայել մեր սիրելի ընթերցողաց՝ հանդերձ այս երկու տեսութեամբք նկատելով զայն . առ այժմ մեր վախճանին յարմար սեպեցինք . () ուիցերացւոյ պատմութիւնը , որովհետեւ կրնանք ըսել թէ չկայ ուրիշ ազգի մը պատմութիւն , որ այնչափ բիւրաւոր օրինակներ ընծայէ՝ հայրենասիրութեան , արիութեան , միաբանասէր ոգւոյ , անձին նուիրման , ու պարզութեան , և այլ քաղաքական ու ընկերական առաքինութեանց , որոնց ազդեցութեամբը իր այս խաղաղ ու կարելի եղած քաղաքական երջանկութիւնը կը վայելէ : Տարակոյս չկայ որ գլխաւոր

րապէս այս երկրորդ ամենակարեւոր տեսութիւնս աւելի մեր ընթերցողաց մտադրութիւնը պիտի գրաւէ, որովհետեւ ասիկայ պատմութեան ձեռքը մարդու բարոյականին վրայ զօրաւորագոյն ազդեցութիւն ընող միջոցն է. սակայն ինչպէս որ քիչ մը առաջ ալ ըսինք, ասով առաջին տեսութիւնը, այսինքն պատմութեան ոգին, զանց չենք ըներ պարզելու. մանաւանդ որ Օւիցերացւոց պատմութեան մէջ ասոնք իրարու հետ մասնաւոր կերպով սերտ կապակցութիւն մը ունին, այնպէս որ Օւիցերացւոց պատմութեան դիտաւոր տարերքը, այսինքն իրենց պատմութեան էական դիպուածները ծնանողները՝ այս իրենց բնատուր բարոյական յառաջամասնութիւններն են, որոնցմով միայն կարելի է իրենց պատմութեան արգասեացը մէկհատիկ պատճառը որոշել, որ շատ հարկաւոր է պատմութեան մէջ: Այս վախճանիս հասնելու համար բաւական է այս կրկին տեսութեանց վերաբերութիւնը պայծառ կերպով նկատել ու բացատրել. անոր համար հիմա նախ պէտք է որ Օւիցերիոյ պատմութեանը համառօտ բովանդակութիւն մը ունենանք աչուրնուս առջևը, որպէս զի ետեւէն ընելու մտածութիւննիս պայծառութեամբ կարենանք ըմբռնել:

Օւիցերին միջին Աւրոպիոյ մէջ չափաւոր տարածութեամբ աշխարհք մըն է. իր հիւսիսային սահմանագլուխը Վերմանիա ու Վաղղիոյ արեւելեան գաւառները կը նայի. արեւմտեանը՝ դարձեալ Վաղղիոյ ստորին արեւելեան գաւառները. հարաւայինը՝ Խաւիա. արեւելեանը՝ Վիբու. ընդհանուր երկիրը լեռնոտ է, որոնց շատերուն գագաթները միշտ ձիւնապատ է, սակայն ստորոտները խիստ պտղաւէտ ու յուսութի են: Այս երկիրս ամէն տեղէ աւելի ճոխ է բնութեան տեսարաններով. մէկ դին գեղեցիկ մարմանդներու մէջ ապակւոյ պէս մաքուր լճեր կը տեսնես, մէկալ դին ծաղկած հովիտներ, անդիէն վազուկ ջրերու ներդաշ-

նակ խոխոջանքներ կը լսես, ուրիշ տեղ մը լուսոյ՝ բնութենէ այն կերպ կերպ ձևած սառնապատ գագաթներուն վրայ ըրած տեսակ տեսակ խաղերը աչքդ կը զուարճացնեն. մէկ խօսքով՝ որ դին դառնաս, մէյմէկ նոր տեսարան կը գտնես: Բնա այսպիսի է Օւիցերին իր բնական հանգամանքներովը:

Այս Օւիցերի ըսուած աշխարհքին մեծագոյն մասը՝ Հռոմայեցւոց ատենը Հելուետիացւոց երկիր կը կոչուէր: Հելուետիացիք կեղտական կամ գաղղիական ժողովուրդ մըն էին, ինչպէս որ Վեսար ալ իր Յիշատակագրութեց մէջ՝ կեղտական Վաղղիոյ զօրաւոր ու պատերազմական ազգաց մէկը կը համարի զասոնք: Օւիցերեայ արեւելեան կողմը, կամ հիմակուն Արիզոն գաւառը՝ Հռոմայեցւոցմէ Ռէյիա կը կոչուէր ու հոն հին Ատրուրացւոցմէ սերած այլացեղ ժողովուրդ մը կը բնակէր:

Հելուետիացիք Քրիստոսէ 110 տարի առաջ առջի անգամուն պատմութե մէջ կ'երևան: Իրենց Վիկուրեան ըսուած ցեղը՝ Վիմբրացւոց հետ միանալով անոնց Վաղղիոյ վրայ ըրած արշաւանաց մէջ, Հռոմայեցի Աուկիոս Վասսիոս հիւպատոսը բանակով մը դէմերնին ելաւ, սակայն յաղթուելով՝ պատերազմին մէջ ինքն ալ մեռաւ: Յիսուն տարուրնէ մը վերջը խել մը բազմութիւն Հելուետիացիք հաստատ մտքերնին որոշեցին Վաղղիոյ բարեբեր գաւառները երթալ բնակիլ իրենց բովանդակ ընտանեօքը: Այս վախճանաւ իրենց քաղաքներն ու գեղերը այրեցին և Վիկուանեանց աշխարհքը կտրելով՝ ինչուան Քարիս՝ գետը հասան. հոն Վեսար դէմերնին ելաւ, և մեծ ջարդ մը տալով՝ զիրենք ցիրուցան ըրաւ: Այս կոտորածէն մնացողները, որ դրեթէ ամբողջ այն գաղթականութեան երրորդ մասն էին, յաղթողին թոյլտուութեամբ իրենց տեղերնին տններնին դարձան և Հռոմայեցւոց հարկատու ու դաշնակից եղան: Հռոմայեցիք ամ-

1. Վաղղիոյ հիմակուն Սաօն գետին հին ատենը Արար կամ Արարիս կ'ըսէին:

բողջ Վաղղիան աշխարհակալէլէն ետեւ՝ Հելուէտիացոց աշխարհքը գաղթականութիւններ խաւրեցին : բայց ինչպէս որ Տակիտոս կը հաստատէ, Հելուէտիացիք իրենց բերդերուն մէկուն մէջ ամրապահ զօրք դնելու իրաւունքը պահեցին . սակայն Վրիստոսի 69 թուականին Հռոմայեցոց ԻԱ լեգէոնը յափշտակութեան անյապտենչով Հելուէտիական բերդապահ զօրքին թուշակ տրուելու մեծ գումար դրամը իրեն գրաւեց : Բսկէց ընդհանուր ապստամբութիւն մը ելաւ . Կեկինաս՝ Սիտելիոս կայսեր կողմանէ նստող հրամանատարը, սարսափելի ջարդ մը տուաւ՝ Կլաւդիոս Սեւերոսը սուած մէկու մը առաջնորդութեան տակ ժողովուած Հելուէտիացիներուն . ասոնց մէջէն մահու խալըսողները՝ գերոյ պէս ծախուեցան : Բէնտիկոն քաղաքը, որ Հելուէտիոյ նախապատիւ քաղաքներէն մէկն էր, աղաչաւորներ խրկեց Կեկինասի՝ անձնատուր ըլլալու դաշամբ . բայց Կեկինաս նոյն քաղաքին գլխաւորները իմահ գատապարտեց . ասոնց մէջ կար Յուլիոս Բլեինոս մէկ մը, որուն դուստրը Յուլիա Բլեինա Բէնտիկոնի Բէնտիա դիցուհւոյն քրմուհին՝ չկրցաւ հօրը կեանքը ազատել . սպաննուեցաւ հայրը, ու ինքն ալ քիչ ատենէն սրտին ցաւէն չդիմանալով մեռաւ : Ատ դարերէ ետքը Բէնտիկոնի աւերակներուն մէջ լատին տապանադրով գերեզմանաքար մը գտնուեցաւ, որ մեզի աւանդեց այս սրտաշարժ ու տխուր յիշատակս : Բրձանագիրն այս է . « Բստէն դնիմ ես Յուլիա Բլեինա, զաւակ հիքայեալ չուառական հօր . ես ինքն քրմուհի գոյով աստուածուհւոյն Բէնտեայ՝ չկարացի փրկել զհայրն իմ ի բռնամահ պատուհասէն . բաղդն սահմանեաց նմա տարածամ օրհաս : Բմ քսան և երիս կեցի ես » : Սեպասիանոս, որ Սիտելիոսի ետեւէն յաջորդեց Հռոմայեցոց ինքնակալութեան, յիշեց Բէնտիկոնը, ուր որ իր տղայութիւնը անցուցած էր, նորո-

գեց ու շէնցուց այս քաղաքը : Ուրիշ մասնաւոր դիպուած մը չպատահեցաւ Հելուէտիոյ մէջ ինչուան քրիստոնէութեան ե գարուն սկիզբը : Բյս երկար ատենուան միջոցին մէջ հռոմէական լեզուն, սովորութիւններն ու կարգերը լաւ մը հաստատուեցան Հելուէտիոյ մէջ . թէպէտ և կ'ըսեն ոմանք որ այս աշխարհքին ամենէն խորերը եղած ձորերուն մէջ և Բլպեանց բարձր տեղուանքը բնակած Հելուէտիացիք բիրտ ու անգլուխ անկախութիւն մը ունեցած ըլլան . բայց այս ենթադրութիւնս տկար պատճառի մը վրայ յեցեալ է . որովհետեւ այս միայն կ'ըսեն թէ հռոմէական պահակաց կայարանները Բարձր Բլպեանց ստորոտը իբրեւ զինուորական շղթայ մը ձգուած էին, և թէ կ'երևի որ այս շղթայն Սալլէն շղատ լճէն կ'երթար ինչուան Սալտո դադգէրեանց լիճը, որ է հիմակուան Սուլեանայի լիճը, և անկէջ ալ ինչուան Պեռնա նահանգին բարձր կողմերը, իբրեւ թէ այն անկախ լեռնականաց յարձակմունքէն պաշտպանեն այդ աշխարհքը :

Բրեմտեան ինքնակալութեան կործանման ատենը՝ Հելուէտիան ալ բարբարոսներէն ոտքի տակ կոխուեցաւ . Բուրգինեանք և Բլամանք մէջերնին բաժնեցին . ետքէն Փռանկաց տերութեան մասն եղաւ (534), և ինչուան որ նոյն տէրութիւնը Սեծին Վարդուսի ատեն ինքնակալութիւն փոխուեցաւ՝ Հելուէտիան այն վիճակին մէջ մնաց : Բսկէց քիչ մը ետքը (889-890) Բուրգոնիոյ թագաւորութեանը հետ միացաւ, զոր երկրորդ անգամ կանգնեց Ռոտուլփոս Ա թագաւորը : Բյս նոր թագաւորութիւն տւեց ինչուան 1016 . իսկ այն միջոցին Ռոտուլփոս Գ մակահուանեալն Բպիկար, իր հպատակ իշխանացը հետ երկպառակութեան մէջ ըլլալով և մանչ զաւակ չունենալով թագաւորութիւնը Հենրիկոս Բ Վերմանիոյ կայսեր թողուց . և ասանկով բոլոր Հելուէտիան ալ Վերմանական կայսերութեան հետ խառնուեցաւ :

Վրիստոնէութիւնը շատ շուտ մտած չերևար Հելուետիա, մասնաւորապէս արևելեան մասին մէջ: Հինգերորդ դարուն դէպ 'ի վերջերը Ռուրգինեանց մասը՝ անոնց թագաւորութեան կանգնուելու ատենը քրիստոնէութիւնն ընդունեցաւ. բայց արևելեան Հելուետիոյ մէջ բնակող Ղլամանները դեռ երկար ատեն իրենց հովուութեան և որսորդութեան վիճակին մէջ մնացին՝ իրենց Տէտոնեան նախնեացը թանձր կռապաշտութիւնը հաստատ պահելով: Եթեմներորդ դարուն սկիզբները՝ իռլանտացի Ս. Կոլումպանոս կրօնաւորը իր քանի մը աշակերտներովը Վաղղիայէն եկաւ՝ Ղլետարանին քարոզութիւնը Հելուետիոյ Ղլամաններուն մէջ տարածելու համար: Քանի որ հետզհետէ ասոնց քարոզութիւնները պտղաբեր կ'ըլլային, Ղլամանք իրենց Ստան աստուծոյն պատկերները կը խորտակէին և եկեղեցիներ ու մատուռներ կը շինէին: Ղլսպէս իրենց ծագումն ունեցան այն եկեղեցիներն ու աբբայարանները, որ ետքէն շատ անուանի եղան, այսինքն Ս. Կալուս, Տիգէնդիս, Սէքինկէն, Ս. Իլարիոս, Ս. Լէոտէկարիոս Լուչեոնայ և Յուրիկի Սենարան ըստաւանները: Ղլս առաքինի կրօնաւորները այն բիրտ ժողովրդեան սորվեցուցին նաև հերկելու, ցորեն սերմանելու, այգի տնկելու և ուրիշ օգտակար արուեստներ ալ:

Ուրիշ անգամ կը տեսնենք սոյն բովանդակութեանս մէջ Հելուետիոյ քաղաքական ու զինուորական պատմութիւնը, որ ինչուան հիմա պատմած ժամանակէս վերջը՝ իր փոխուած անունովը Լարոպիոյ անկախ ազգաց մէջ նշանաւոր տեղի մը ունի:

ԲՆԱԿԱՆ ԴԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԿԵՆԴԱՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Վագր:

Վագրը ահաւոր գազան մըն է, որ փղին ու ինչուան առիւծին հետ կը համարձակի պատերազմելու: Ինդհանրապէս առիւծէն աւելի պզտիկ է, և երկայնքը ճակտէն ինչուան ձեւը առնելով՝ 6 ոտք է. երբեմն ինչուան 10 ոտնաչափ կ'ըլլայ: Սորթին գոյնը դեղնորակ է և պիսակի տեղ խոտորնակի սև գծեր ձգուած են կոնակէն ինչուան փորուն տակը. ձեռն ալ նոյնպէս դեղին ու սև օղակներով ձևացած է, որոնց վերջինը միշտ սև կ'ըլլայ: Ղլս գազանը բարեբաղդաբար սակաւագիւտ կենդանիներէն մէկն է. որովհետև սովորաբար միայն Ղլուելեան Նոգկաստան կը գրտնուի, թէպէտ և ճանապարհորդներէն ոմանք կը հաստատեն թէ նաև Վոչին չինու ու Սիամու երկրին մէջն ալ տեսած ըլլան:

Իսկ ուժը խելքէ մտքէ վեր է. շատ անգամ տեսնուած է՝ որ վագրը գրեթէ առանց դժուարութեան իրմէ շատ աւելի մեծ ու անհեթեթ կենդանիներ քաշած տարած է: Երբ իր սոսկալի ձայնը կը հնչեցնէ անտառներու մէջ՝ կենդանիք սարսափած կը փախչին, թռչունները ասդիս անդին կը թռչտին, և ինչուան առիւծները իրենց բաշը կը սկսին տատանել: Ղլամեղքը խոշոր ու սուր ակռաներով զինած է. թաթերն ալ ճիւղաններով, որոնցմով մէկ անգամ որ զարնելու ըլլայ՝ կով մը կը պատռէ. և իր արիւնարբու աչուրները խարդախ ու միանգամայն սպառնալից նայուածք մը ունին. իր բոլոր կերպը մեր ընտանի կատուններուն ամենեւին նման է. որսը յափշտակելու համար զգուշութեամբ ու կամաց կամաց առաջ կու գայ և յանկարծակի վրան կը նետուի, և բարձր սեղերուն մէջ ու մա-